

U materijalističkoj teoriji koju razvija ova knjiga, teorija obično stoji u opoziciji sa ideologijom. Teorija nastaje kasno¹ i retka² je, a ideološki mehanizmi tvore naše svakidašnje društvene veze – ali nisu »svakidašnje iskustvo« pošto je bit ideologije upravo u tome da neprimećena omogućava svako iskustvo. U knjizi sam pokušao da protivrečan odnos između teorije i ideologije detaljnije pretražim u nijansama u kojima se javlja u stvarnim istorijskim situacijama.

Razlog za ovaj pokušaj je politički: ideologija je mehanizam reprodukcije društvenih odnosa, a sadašnji odnosi su odnosi iskorištavanja i ugnjetavanja. Teorijska analiza tih ideoloških mehanizama može postići više nego njihova jednostavna demistifikacija. Ona otvara horizont otpora i transformacije, a time i mogućnost organizovanog izlaza iz kapitalističkog sistema. Premda se organizacija otpora i transformacije zasniva na teorijskoj analizi, ona je praktički problem, a prevod sa teorije u praksu nije ni neposredan ni jednosmislen. Ova načelna nemogućnost neposrednog ideološkog dejstvovanja teorije naravno zahteva teorijsku analizu, ali ta nužnost ne vodi u neku lošu beskonačnost, pošto je teorija u tom slučaju teoretizacija prakse, i time pod udarom istorijske materije.

-
- 1 Prva teorija je euklidovska matematika, sistematizirana u *Elementima* u 4. veku p.n.e.
 - 2 Prema Altiseru postoje samo četiri »teorijska kontinenta«: matematika (Euklid), fizika (Galilej), istorijski materijalizam (Marks) i psihoanaliza (Frojd).

Otpor društveno-istorijske materijalnosti sprečava teoriju da se izgubi u idealizmu zaborava svoje pozicije iskazivanja.

Pozicija iskazivanja određuje pripadnost diskurzivne prakse njenom istorijskom trenutku: u klasnim društvima ta »pripadnost« može biti ili pozicija iskazivanja vladajuće ideologije, dakle reprodukcije postojećih odnosa iskorištavanja i ugnjetavanja (što se događa kod »spontanog« mudrovanja) – ili je pak pozicija iskorištavanih i ugnjetavanih, dakle pozicija spontanog otpora mase društva protiv konkretnog istorijskog društva. Pozicija rezistencije ne može pak sama po sebi, spontano, da bude pozicija teorijske prakse: teorijsku praksu treba prvo teoretizovati. Dakle, teorijska samorefleksija, nužni uslov svake teorijske prakse, jeste teoretizacija pozicija borbe protiv klasnog ugnjetavanja i iskorištavanja.

Prvi otpor istorijske materije za društvenu teoriju obično su blokade koje postavlja vladajuća ideologija. Proizvedeci svoje koncepte, teorijska praksa sukobljava se s ideološkim mehanizmima koji ometaju ili čak sprečavaju uspostavljanje problemskog polja u kojem koncepti mogu funkcionisati tek kao teorijski koncepti. Tom problematikom na području humanističkih i društvenih nauka bavi se tekst »Praktična epistemologija humanistike i društvenih nauka«, sa zaključkom da je sam projekat društvenih nauka neteorijska ili čak protivteorijska kompromisna formacija koja proizlazi iz ideološke interpretacije praksi »egzaktne« nauka (matematike i fizike).

Ideološke prepreke teoriji mogu se javljati i posredno – istoričari, na primer, često nasedaju na vladajuću ideologiju epohe koju proučavaju, jer su prvo naseli na vladajuću ideologiju svog vlastitog vremena. Taj tip ideološke blokade dovodi do slepila za postojanje eventualnog mnoštva ideologija u proučavanim društvenim formacijama, a u proučavanju klasnih društava vodi slepilu za ideologije podređenih i iskorištavanih klasa. Sličan fetiš »domorodačkog pogleda« u antropologiji nije slep samo za ideološke sukobe i protivrečja u proučavanoj društvenoj formaciji, nego i za nekonzistentnosti i protivrečja u samoj vladajućoj ideologiji. Ta pitanja obrađuje tekst »Domorodačka shvatanja u teoriji ideologije«.

Kao nijedna druga praksa, ni teorijske prakse ne mogu se izvoditi bez institucionalne podrške. Drugim rečima, institucije su deo ideoloških uslova svake prakse, pa tako i teorijske prakse. Međutim, pošto se teorija proizvodi uspostavljanjem epistemološkog reza koji je odvaja od ideologije, njena institucionalna uslovljenost ima posebno dramatične posledice za teorijske prakse: teorijske prakse su u apriornom protivrečju sa institucionalnim uslovom svoje mogućnosti. Spontana institucionalna ideologija može kočiti ili čak blokirati teorijske prakse – osim ako je konkretna teorijska praksa sposobna da stvori svoju vlastitu instituciju. Ali i tada je institucija materijalna egzistencija jedne posebne ideološke auto-percepcije, koja pripada nekom konkretnom istorijskom stadijumu teorijske prakse, pa je verovatno da će u trenutku značajnijeg unutar teorijskog loma institucija zakočiti dalji razvoj teorije. Tako je psihoanalitička praksa stvorila svoju vlastitu instituciju, ali su institucionalne blokade ipak dovele do osnivanja secesionističkih ustanova, koje su najčešće nastajale iz sukoba oko teoretizacije osnovne praktičke delatnosti psihoanalitičke institucije – formiranja analitika. O problemima odnosa između teorije i institucija, te o institucionalnoj logici piše tekst *Teorija institucije*.

»Epistola o Galileju« obrađuje odnos između teorije i ideologije u proširenom smislu: da li teorija može da proizvede ideološke učinke koji bi zahvatili društvo u celini? U Brehtovoj drami *Galilejev život* učenici zameraju Galileju da se nije založio za društvo, zasnovano na naučnoj etici, to jest na ideologiji agonističkog dijaloga i neprekidnog preispitivanja polazišta debate. Umesto toga, Galilej je sklopio pakt o miroljubivoj koegzistenciji sa religijom, odnosno sa njenom materijalnom egzistencijom u papinskoj crkvi. Galilejevska podela teritorije, kao što ju je formulisao Breht, još uvek pritiska teorijske prakse u različitim savremenim varijantama »autonomije nauke«. Sa druge strane, pitanje prevođenja teorije u ideologiju i ideološke aparate ostaje otvoreno kako u psihoanalizi (proliferacija psihoanalitičkih udruženja) tako i u istorijskom materijalizmu (frakcijske borbe). Opet se suočavamo s aporijom teorijske prakse. Svaka je teorija teoretizacija

prakse: kao praksa, podrazumeva i svoju praktičku ideologiju i svoj ideološki aparat. U tom je smislu prakticanje teorije nužno u protivrečju sa samim sobom.³

Odnos između teorije i ideologije je, dakle, »unutrašnji« odnos teorije prema sebi samoj. (Otuda i naslov ove knjige: *Teorija sa ideologijom*.) Ovo praktično znači da teorijska praksa mora neprestano preispitivati epistemološki rez kojim se odvaja od ideologije i neprestano ga ponovo zacrtavati. Tekst »Između podataka i verovanja« na anegdotskom i bezazlenom istoriografskom primeru pokazuje kako je »činjenica«, taj navodno solidni osnov naučnog metoda, uvek već kontaminirana ideologijom. Veliko pitanje odnosa između »činjenica« i njihove teoretizacije naročito je urgentno u naše vreme, kad empiristička ideologija pritiska teorijske prakse i proteruje ih iz institucija znanja i istraživanja.

Breht je umetničkim postupkom pokazao kako teorijska praksa ne kontroliše svoje ideološke učinke. Umetničkom obradom jednog konkretnog slučaja sukoba teorijske prakse sa birokratskom institucijom, sa ideološkim aparatom vlasti, estetski je predstavio koordinate svakog mogućeg sukoba teorije sa birokratskom hijerarhijom, ideološkim aparatom vlasti. Kako je moguć taj pseudouniverzalistički estetski efekat koji je sam po sebi skroz ambivalentan? (Brehtova drama nije i ne može biti imuna na reakcionarnu interpretaciju u smislu sukoba između humanizma i klerikalizma. Upravo estetska ambivalencija omogućava sukob interpretacija, dakle percepcijsku ideološku redukciju estetske dimenzije, odnosno, u inverznoj perspektivi, estetsku autonomiju umetničkog dela, što je konstitutivna osobenost moderne umetnosti. Na kraju krajeva mogli bismo reći i da Breht zamera Galileju što se nije angažovao za društvo utemeljeno na ideologiji naučnog socijalizma). »Teorija umetničkih praksi« bavi se upravo ovom kompleksnošću odnosa umetničkih praksi i ideologije – i

3 Možda je ta unutrašnja protivrečnost teorijske prakse uslov mogućnosti, pa čak i nužnosti, filozofije kao, prema Altiseru, političke intervencije u polje teorije. (Samo što bi filozofi i filozofkinje u tom slučaju trebalo da čitaju teoriju.)

ukazuje na ambivalenciju estetskog učinka koja proizilazi iz te kompleksnosti. Uslov za estetsku totalizaciju predstavljenih ideologija, čija je interpelacijska snaga prikazana, i kao takva demontirana, nereflektovano je i nekontrolisano delovanje estetski konstitutivne ideologije, koja se u umetničkoj praksi javlja kao tehnička problematika.

»Partizanska simbolička politika« analizira istorijski momenat u kome se estetska tehnička problematika postavlja kao politički problem »tendencije u umetnosti«. Umetnička praksa se tada neposredno suočava sa svojom konstitutivnom ideologijom čija je netematizovanost bila osnovni uslov tradicionalnih estetskih praksi. Partizanska umetnost time razrešava aporiju avangardističkog radikalizma koji je napao ideologiju estetske autonomije, a da nije problematizovao samu estetsku ideologiju.⁴

Savremena umetnost evakuisala je svoju konstitutivnu ideologiju u aparate »sveta umetnosti« i time izgubila specifičnu tehničku problematiku. Umetnost bez estetike sada deluje kao protetika za lomove u sistemu (npr. za parkiranje fiktivnog kapitala⁵ ili za neutralizaciju subverzivnih ili manje subverzivnih ideologija). Analiza umetničkog dela Sanje Iveković *Lady Rosa of Luxembourg* u tekstu »Nove umetničke prakse, nove politike gledanja« ukazuje na alternativu tom preovlađujućem trendu.

Na kraju, tekst »Diskurzivne strategije u promjenama individualističke paradigme« analizira mehanizme individualističke ideologije, vladajuće ideologije kapitalističkih dru-

4 Celokupnu debatu o tom problemu doneo je časopis *Slavica tergestina*, broj 17 (2016), u tematu »The Yugoslav Partisan Art« koji su uredili Jernej Habjan i Gal Kirn; moj se prilog ograničava na materijal iz slovenačkog narodnooslobodilačkog pokreta; Dostupno na: https://www.openstarts.units.it/bitstream/10077/13101/1/SlavicaTer_17-2016.pdf (Pristupljeno 15. 8. 2018).

5 Videti: Rade Pantić, »Ka kritici političke ekonomije umetnosti: monopolska renta i autonomija umetnosti«, u: *Teorija simboličkih formacija* (zbornik), u pripremi.

štvenih formacija (i ideologije vladajućih u monarhičkoj protokapitalističkoj formaciji). Tekst razrađuje Altiserovu tezu da ideologija nema istoriju, ali da ideologije poseduju istoriju. Mehanizmi ideološke interpelacije su istorijski, a ideološki učinak je uvek isti.

Teorija, koliko je ima u ovim napisima, nastala je kroz rasprave sa mnogim prijateljima i prijateljicama, drugaricama i drugovima. Posebno zahvaljujem prevodiocima Zoranu Gajiću, Srećku Pligu i Savi Romčeviću, te urednici Aleksandri Prole. Bez njihovog golemog rada i drugarske brige ove knjige ne bi bilo.

Rastko Močnik